

Novela autorského zákona a možnosti nových služeb knihoven v digitálním prostředí

Vít Richter
Národní knihovna ČR
vit.richter@nkp.cz

INFORUM 2017: 23. ročník konference o profesionálních informačních zdrojích
Praha, 30. - 31. 5. 2017

Abstrakt

Novela autorského zákona č. 121/2000 z března roku 2017 otevírá možnost uzavírání kolektivních licenčních smluv pro zpřístupnění digitálních dokumentů chráněných autorským právem. V budoucnu bude možno uzavřít licenční smlouvy mezi Národní knihovnou ČR a kolektivním správcem na zpřístupnění děl nedostupných na trhu prostřednictvím knihoven. Jedná se především o zpřístupnění výsledků digitalizace knihovnických fondů.

České knihovny digitalizují své knihovní fondy již od poloviny 90. let minulého století. Zpočátku se digitalizace zaměřovala především na vzácné a historické fondy, nebo na knihovní dokumenty ohrožené rozpadem psacích látek, zejména noviny. V posledním desetiletí se ale stále rozšiřuje masová digitalizace, jejímž předmětem je tisková produkce dvacátého i současného století. Typickým představitelem tohoto trendu je projekt Národní digitální knihovny realizovaný Národní knihovnou a Moravskou zemskou knihovnou financovaný z evropských strukturálních fondů. Obdobný charakter mají projekty krajských knihoven, Knihovny Akademie věd ČR (KNAV) a dalších specializovaných knihoven. Podle průzkumu provedeného KNAV v roce 2015 bylo do té doby v českých knihovnách digitalizováno cca 115 mil. stran z celkovým nákladem cca 753 mil. Kč. Roční přírůstek digitalizace je odhadován nejméně na 6 mil. stran.

Přibližně pouze 15 % z celkového množství digitalizovaných dokumentů tvoří historické knihovní fondy, které lze z hlediska autorského zákona s jistotou považovat za volné, tj. lze je například zpřístupnit na volném internetu prostřednictvím digitálních knihoven Manuscriptorium a Kramerius. U většiny novodobých dokumentů z hlediska jejich dalšího zveřejnění panuje nejistota, protože knihovny musí respektovat časovou hranici pro volná díla, která je stanovena na 70 let od smrti autora.

Až doposud mají knihovny oprávnění knihu nebo jiný tištěný dokument ze svého fondu pouze zdigitalizovat a umožnit jeho zpřístupnění ke čtení na počítačích umístěných v objektu knihovny (tzv. na místě samém). Dále je možné zhotovit pro uživatele tiskovou kopii. Jakékoliv další užití autorského díla je vázáno na uzavření individuální licence s autorem, což je z hlediska běžného provozu knihoven z kapacitních důvodů zcela neuskutečnitelné. Tato omezení nevyplývají pouze z českého autorského zákona (č. 121/2000 Sb.),¹ ale zejména z evropské směrnice o informační společnosti a dalších mezinárodních smluv.²

¹Zákon č. 102 ze dne 9. března 2017, kterým se mění zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů. Dostupné: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2017-102>.

²Směrnice Evropského parlamentu a Rady 2001/29/ES ze dne 22. května 2001 o harmonizaci určitých aspektů autorského práva a práv s ním souvisejících v informační společnosti. Dostupné z: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/TXT/?uri=CELEX%3A32001L0029>.

Informační technologie nabízejí široké možnosti jak knihu, časopis, novinový článek okopírovat, přenést na kterékoliv místo na světě, využívat ho a ve stejné kvalitě ho dále rozmnožovat. Naproti tomu současné pojetí autorského práva v celosvětovém měřítku velmi podstatně limituje rozvoj služeb knihoven a možnosti přístupu veřejnosti k informacím pro vědu, vzdělávání i volný čas. Ochrana práv autorů, nakladatelů a dalších držitelů práv má nesporně svůj význam u novodobé produkce, která je předmětem ekonomického či tržního využití. Podstatně odlišná je ale situace u starších dokumentů, které jsou z ekonomického hlediska využitelné jen omezeně nebo vůbec. Tento rozpor je předmětem kritiky ze strany veřejnosti, ale také obsahem řady diskuzí na mezinárodní úrovni. Díky iniciativně Evropské komise bylo již v roce 2011 podepsáno společné Memorandum o porozumění stran evropských zástupců autorů a nakladatelů o využití rozšířené kolektivní správy pro zpřístupnění autorsky chráněných děl nedostupných na trhu³. V souvislosti s přípravou novely autorského zákona č. 121/2000 Sb. vznikla v českém prostředí v roce 2012 dohoda mezi zástupci knihoven, kolektivních správců, autorů a nakladatelů o využití tohoto principu. Výsledky těchto jednání byly včleněny do připravované novely. Bohužel schvalovací proces se vícekrát zpomalil a zadrhl, takže výsledky můžeme zaregistrovat až nyní v přijaté novele autorského zákona.

Významným doplněním české autorskoprávní úpravy, reflektujícím nástup digitálních technologií, je rozšíření oblastí, v nichž bude nově vykonávána tzv. rozšířená kolektivní správa usnadňující licencování některých způsobů užití děl paměťovými a vzdělávacími institucemi. Smlouvy za všechny knihovny zahrnuté v evidenci knihoven podle knihovního zákona bude uzavírat Národní knihovna s kolektivními správci práv. Na základě kolektivní hromadné smlouvy budou moci knihovny navzájem sdílet a zpřístupňovat veřejnosti nejen digitalizovaná díla z vlastních knihovních fondů, ale i díla z fondů jiných knihoven a následně je zpřístupňovat na terminálech umístěných v jejich prostorách, viz § 97, odst. 4, písm. f)⁴. Ustanovením zákona (§ 97, odst. 4, písm. f) je vymezen Seznam děl na trhu nedostupných (dále jen Seznam).⁵ Nové licence poskytnuté kolektivním správcem (§ 97, odst. 4, písm. i)⁶

³ Memorandum of Understanding on Key Principles on the Digitisation and Making Available of Out-of-Commerce. 20. 9. 2011. Dostupné z: http://ec.europa.eu/internal_market/copyright/out-of-commerce/index_en.htm

⁴ § 97, odst. 4, písm. f) zpřístupňování díla v nehmotné podobě, včetně zhotovení jeho rozmnoženiny nezbytné pro takové zpřístupnění, knihovnou podle knihovního zákona jednotlivcům ze strany veřejnosti prostřednictvím k tomu určených technických zařízení umístěných v jejím objektu podle § 37 odst. 1 písm. c), jde-li o dílo, které není součástí jejich sbírek; toto ustanovení se nevztahuje na počítačové programy.

⁵Seznam děl na trhu nedostupných

(1) Národní knihovna vede seznam děl na trhu nedostupných, který uveřejňuje na svých internetových stránkách. Do seznamu se zařazují výhradně díla slovesná, včetně děl do nich vložených nebo začleněných nebo tvořících jejich nedílnou součást.

(2) Návrh na zařazení díla do seznamu může podat nositel práv, knihovna podle knihovního zákona nebo příslušný kolektivní správce. Návrh na zařazení díla do seznamu uveřejní Národní knihovna bez zbytečného odkladu na svých internetových stránkách.

(3) Národní knihovna zařadí do seznamu dílo, pokud

- a) dílo v druhově shodném nebo obdobném vyjádření nebylo možno ve lhůtě 6 měsíců od doručení návrhu podle odstavce 2 při vynaložení přiměřeného úsilí a za obvyklých podmínek opatřit za úplaty v běžné obchodní síti a
- b) jeho užití není zjevně předmětem prodejních nebo licenčních podmínek, které zařazení do seznamu vylučují.

(4) Národní knihovna může zařadit do seznamu periodický tisk vydaný na území České republiky před 10 a více lety, není-li jeho užití zjevně předmětem licenčních podmínek, které zařazení do seznamu vylučují. Dílo obsažené v jednotlivém vydání periodického tisku se v tomto případě považuje za zařazené do seznamu jen jako součást takového vydání.

umožní knihovnám zpřístupňovat tzv. díla na trhu nedostupná, zařazená do Seznamu, který povede Národní knihovna. Zákon stanoví, kdo může návrhy na zařazení díla (resp. údajů o díle a nositelích práv k dílu) do seznamu podávat. Dále vymezí postup zařazení díla do Seznamu, včetně možnosti nositelů práv zařazení odmítnout v případě, že nositel práv bude mít zájem na komerčním využití svého díla. Do Seznamu budou moci být zařazena všechna díla z české vydavatelské produkce (knihy), která nebudou dostupná na běžném trhu (netýká se antikvariátů). V první fázi se předpokládá zařazování děl vydaných před rokem 1990.

Zvláštní postup bude platit pro zařazování periodického tisku do Seznamu. Zařazeny budou všechny noviny a další periodika vydaná v ČR před 10 a více lety, pokud je vydavatel nebo jiný subjekt sám komerčně nezpřístupňuje⁷. Naplňování Seznamu bude postupné a bude vázáno na průběhu digitalizace knihovních fondů. Jak již bylo uvedeno, každý autor nebo jiný držitel práv bude moci od smlouvy odstoupit a požádat o vyřazení svých děl ze Seznamu.

Cílem kolektivních smluv je zjednodušit získávání licencí k takovému užití autorskopravně chráněných děl, které není pro nositele práv ekonomicky zajímavé, ale které nelze bez jejich souhlasu zpřístupňovat online. Omezení licence na dobu 5 let zajišťuje nositelům práv možnost opět využívat dílo komerčně po uplynutí uvedené doby, např. v případě oživeného zájmu o toto dílo. Úprava počítá s možností opětovného poskytnutí licence kolektivním správcem knihovně v případě, že nositel práv i nadále o komerční využití svého díla zájem nemá.

Licenční smlouvy budou uzavírány postupně na různé druhy služeb, které budou knihovny poskytovat v digitálním prostředí. V rámci těchto smluv bude nutné řešit složité otázky související s cenou, respektive s výší autorského poplatku, způsobem vypořádání odměny a v neposlední řadě také to, kdo bude autorské poplatky hradit. Bude nutné rozhodnout, jak bude financován provoz celého systému, co bude hrazeno ze státního rozpočtu, kolik bude platit knihovna poskytující služby a jak se na službách budou podílet uživatelé. Nezbytnou podmínkou bude také vybudování potřebné infrastruktury v Národní knihovně a také příprava jednotlivých knihoven na nové služby v digitálním prostředí.

Předpokládá se, že služby budou poskytovány pomocí Národní digitální knihovny (dále NDK), kterou bude provozovat Národní knihovna. Systém NDK musí zajistit ochranu před nelegálním kopírováním, bude evidovat frekvenci a způsob užití autorských děl a provozovat platební systém. Celkový koncept služeb nepředpokládá, že by autorská díla byla volně k dispozici na internetu ke kopírování a stahování. Autorsky chráněná díla budou poskytována různými formami služeb v režimu dočasného zpřístupnění, případně zhotovením tištěné nebo digitální kopie omezené části díla. Vždy bude zabezpečena kontrola užití autorských děl. Tato

(5) Nositel práv je oprávněn Národní knihovnu písemně vyzvat k vyřazení svého díla ze seznamu. Národní knihovna dílo ze seznamu vyřadí nejpozději poslední den následujícího kalendářního měsíce, v němž jí byla výzva doručena. Vyřazením díla ze seznamu není dotčena platnost oprávnění k výkonu práv na užití podle § 97e odst. 4 písm. i), které bylo poskytnuto před datem vyřazení.

⁶§ 97, odst. 4, písm. i) zhotovení rozmnoženiny díla zařazeného v seznamu děl na trhu nedostupných a zpřístupňování takové rozmnoženiny díla podle § 18 odst. 2 knihovnou podle knihovního zákona jednotlivcům ze strany veřejnosti na dobu nepřesahující 5 kalendářních roků, a to i opakovaně.

⁷Například nebude možné zpřístupňovat noviny a časopisy, které jsou k dispozici v bázi Anopressu nebo Newtonmedia, archivy velkých vydavatelů, kteří je komerčně zpřístupňují.

forma služeb zajistí, aby jednotlivá autorská díla byla stažena z nabídky, pokud se držitel práv rozhodne od kolektivní licence odstoupit.

Vytvoření Seznamu a zahájení odpovídajícího provozu NDK je vázáno na rozpočtové možnosti Národní knihovny. Předpokládá se, že Seznam děl nedostupných na trhu bude zprovozněn v roce 2018 a nové služby NDK bude možno spustit nejdříve v roce 2019. Charakterizujeme hlavní typy poskytovaných služeb.

1. **Základní služba: přístup na místě samém pro všechny digitalizované dokumenty nedostupné na trhu ve všech knihovnách** poskytujících veřejné knihovnické a informační služby. Tj. registrovaný uživatel může přijít do kterékoliv knihovny v ČR, vyhledávat a na obrazovce číst dokument, chráněný autorským právem. Knihovna, která bude tuto službu zajišťovat, bude vázána smlouvou s Národní knihovnou a bude povinna pro tuto službu vyčlenit zvláštní terminál (y), které neumožní zhotovení nelegální tištěné nebo digitální kopie. Čtení na terminálu v knihovně je obdobou prezenčního využití v knihovně. Toto užití je pro uživatele bezúplatné.
 - **Prohlížení a čtení na obrazovce terminálu** – jedná se o obdobu prezenčního využití tištěných knih a časopisů. Cílem je, aby pro uživatele byla tato služba bezplatná. Navrhuje se, že licenční poplatek bude možno uhradit ze státního rozpočtu. Tak bude zajištěn rovný přístup každého občana k digitalizované části kulturního dědictví.
2. **Nadstavbové služby v knihovně**
 - **Tisk papírové kopie z digitální předlohy v knihovně** – maximální rozsah tisku stanoví licenční smlouva, autorská odměna je hrazena v ceně kopie, kterou hradí uživatel. Výši autorského poplatku respektive cenu služby stanoví licenční smlouva.
 - **Poskytnutí digitální kopie v knihovně** – rozsah stanoví licenční smlouva, autorská odměna je zahrnuta v ceně kopie, kterou hradí uživatel. Výši autorského poplatku stanoví licenční smlouva.
Nadále se předpokládá provoz již nyní licencované služby elektronického dodávání dokumentů (EDD). Lze předpokládat, že využívání této služby bude v budoucnu omezeno většinou na zhotovování kopií děl z oblasti zahraniční literatury. Předmětem vyjednávání také budou nové sazby autorských poplatků.
3. **Dálkový online přístup** ke všem digitalizovaným dokumentům nedostupným na trhu poskytovaný registrovaným uživatelům knihovny. Poskytuje se registrovaným uživatelům knihovny na požádání. V první fázi bude takto služby využívána především pro zpřístupnění novin a časopisů.
 - **Přístup individuálního uživatele pouze online na obrazovce z domova nebo zaměstnání se zabezpečením proti neoprávněnému použití a šíření.**
 - Výkaz pro odměnu: statistika přístupů v aplikaci.
 - Zhotovení tiskové a digitální kopie není umožněno.
 - **Dvě varianty úhrady autorských odměn:**
 - Uživatel platí paušální platbu, například předplatné na měsíc, rok.
 - Autorské odměny platí knihovna za registrované uživatele, např. vysokoškolské knihovny.
4. **E-výpůjčka děl nedostupných na trhu** – dočasné zpřístupnění e-knihy na jeden měsíc.

Licence a placení odměny.

- Díla jsou zpřístupňována pomocí speciální aplikace, uživatel si knihu stáhne do vlastního čtecího zařízení (SmartPhone, tablet, přenosný počítač nebo PC) prostřednictvím softwarové čtečky na stanovenou omezenou dobu. Po uvedené době může dílo číst a užívat běžným způsobem. Po vypršení této doby se e-publikace smaže.
- **Není umožněn tisk ani zhotovení digitální kopie.**
Výkaz pro odměnu: statistika výpůjček.
- **Dvě varianty úhrady autorských odměn:**
 - Uživatel platí sazbu za výpůjčku.
 - Knihovna platí stanovenou sazbu za výpůjčky svých uživatelů.

Služba e-půjčování bude zpočátku zřejmě omezena s ohledem na vysoké náklady vynaložené na úpravu dokumentů do vhodného formátu a zajištění ochrany proti kopírování apod.

Závěr

Poslední novela autorského zákona je zatím jenom prvním krokem k novým službám knihoven. V nejbližších měsících bude nezbytné vyjednat zmiňované licenční smlouvy, rozhodnout o způsobu úhrady autorských odměn a vybudovat potřebnou infrastrukturu. Budoucí služby může také ovlivnit nově připravovaná směrnice EU o autorském právu na digitálním jednotném trhu,⁸ která by také měla zahrnovat problematiku zpřístupňování děl nedostupných na trhu. O tom, že problematika digitálních služeb není jednoduchá, svědčí i rozsudek Soudního dvora Evropské unie ve věci C-301/15, který je věnován zpřístupňování děl nedostupných na trhu ve Francii včetně využití principu rozšířené kolektivní správy pro takové zpřístupnění.⁹

Licenční smlouvy budou výsledkem společného konsensu knihoven a držitelů autorských práv, proto bude nezbytné, aby v obecné rovině platilo, že využívání digitalizovaných dokumentů nedostupných na trhu prostřednictvím knihoven nebude zasahovat do ekonomických zájmů autorů, vydavatelů a knihkupců. Držitelé práv budou mít vždy možnost odstoupit z režimu kolektivní licence.

Zpřístupnění starší české vydavatelské produkce v digitální podobě bude znamenat výrazné rozšíření služeb knihoven v digitálním prostředí. Digitalizace a následné zpřístupnění prostřednictvím knihoven umožní zajistit odborné i široké veřejnosti rovný přístup k podstatné části kulturního a vědeckého dědictví všem bez rozdílu. Těžiště užití digitálních dokumentů bude především v oblasti pro studijní a vědecké účely. Podstatné také je, že se bude jednat v převážné míře o jazykové českou slovesnou produkci. Nové služby zajistí také kontrolované užití a vypořádání autorských práv včetně úhrady autorských odměn, což bude znamenat i finanční přínos autorům.

21. 5. 2017

⁸ Návrh Směrnice o autorském právu na jednotném digitálním trhu. Dostupné z: https://www.mkcr.cz/doc/cms_library/st12254cs16_ap-smernice-5164.docx.

⁹ Rozsudek Soudního dvora (třetího senátu) ze dne 16. listopadu 2016. Marc Soulier a Sara Doke v. Ministre de la Culture et de la Communication a Premier ministre. Dostupné z: <http://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?language=cs&td=ALL&num=C-301/15>

